

TRGOVAČKI SPOROVI U BOSNI I HERCEGOVINI: OSVRT NA SUDOVE, STRANKE, PREDMETE I DOKUMENTE RANOG POSTOSMANSKOG PERIODA

Mehmed Bečić

Univerzitet u Sarajevu – Pravni fakultet
m.becic@pfsa.unsa.ba

Apstrakt: Transformacija trgovačkog pravosuđa u Bosni i Hercegovini u drugoj polovini XIX stoljeća odvijala se u dva različita pravno-politička konteksta. Prvi je tanzimat – za vrijeme osmanske uprave, a drugi je reforma pod austrougarskom okupacijom. U oba ova konteksta dolazi do prekida sa ranijim poretkom i do recepcije novih i stranih modela. I pored ovako dinamičnog razvoja trgovačkog prava, moderna pravna i pravnohistorijska literatura nije se detaljno bavila ovim fenomenom. Organizacija i rad trgovačkih sudova bili su isključivo predmet uzgredne historijske rekonstrukcije u starijoj literaturi, ali i u nekim novim studijama sa naglašenim historijskim pristupom i sadržajem. Međutim, pravnohistorijske analize konkretnih sudskih procesa i presuda trgovačkih sudova u Bosni i Hercegovini potpuno su izostale. Imajući u vidu navedene praznine u postojećoj literaturi, ovim radom se nastoje napraviti prvi koraci u rasvjetljavanju trgovačkih sudskih procesa i razvoja trgovačkog prava u Bosni i Hercegovini tokom posljednje decenije osmanske i prvih pet godina austrougarske uprave.

Ključne riječi: trgovački sudovi, trgovačko pravo, Osmansko carstvo, tanzimat, Austro-Ugarska, Bosna i Hercegovina

Abstract: The transformation of the commercial court system in Bosnia and Herzegovina during the second half of the 19th century took place in

two different legal and political contexts. The first is Tanzimat – during the Ottoman rule, and the second is the reform under Austro-Hungarian occupation. In both of these contexts, there was a break with the previous order and the reception of new and foreign legal models. Despite such a dynamic development of commercial law, the modern legal and legal-historical literature has not dealt with this phenomenon in detail. The organization and work of commercial courts have been exclusively the subject of incidental historical reconstruction in older literature, but also in some new studies with a historical approach and content. However, legal-historical analyzes of specific court proceedings and judgments of commercial courts in Bosnia and Herzegovina have been completely absent. Given the above-described gaps in the existing literature, this paper seeks to take the first steps in elucidating commercial litigation and the development of commercial law in Bosnia and Herzegovina during the last decade of Ottoman and the first five years of Austro-Hungarian rule.

Keywords: Commercial Courts, Commercial Law, Ottoman Empire, Tanzimat, Austro-Hungary, Bosnia and Herzegovina

Uvod

Transformacija trgovačkog prava i pravosuđa u Bosni i Hercegovini u drugoj polovini XIX stoljeća odvijala se u dva različita pravno-politička konteksta. Prvi je tanzimat – za vrijeme osmanske uprave, a drugi je reforma pod austrougarskom okupacijom. U oba ova konteksta dolazi do prekida sa ranijim poretkom i do recepcije novih i stranih modela. U okviru tanzimata doneseni su novi trgovački zakoni rađeni pravnom transplantacijom francuskog prava, dok su paralelno s tim uspostavljeni specijalni trgovački sudovi, kakvi ranije, u klasičnom osmanskom pravnom poretku, nisu postojali. Reforma pod austrougarskom upravom podrazumijevala je ukidanje ovih specijalnih trgovačkih sudova i dodjelu trgovačkih predmeta u ruke sudija iz Austro-Ugarske. Potom je i postojeće osmansko trgovačko pravo, nakon što je kratko vrijeme održano na snazi (do 1883), zamijenjeno novim trgovačkim zakonima za Bosnu i Hercegovinu – pravnim transplantima iz Austro-Ugarske.

I pored ovako dinamičnog razvoja trgovačkog prava, moderna pravna i pravnohistorijska literatura nije se detaljno bavila ovim fenomenom. Organizacija i rad osmanskih trgovačkih sudova bili su isključivo predmet uzgredne historijske rekonstrukcije u starijoj literaturi,¹ ali i u nekim novim studijama sa naglašenim historijskim pristupom i sadržajem.² Međutim, pravnohistorijske analize konkretnih sudskih procesa i presuda novoformiranih osmanskih trgovačkih sudova u Bosni i Hercegovini (iz šezdesetih i sedamdesetih godina XIX stoljeća) potpuno su izostale.³ Zbog toga se u postojećoj literaturi ne mogu naći odgovori na neka od ključnih pitanja koja najviše zanimaju pravne historičare.

Iako se pravnohistorijska nauka mnogo više bavila istraživanjem austro-ugarske reforme pravnog poretka u Bosni i Hercegovini, i u ovoj literaturi su trgovački procesi i razvoj trgovačkog prava ostali neobrađeni. Zbog toga i ovdje pravni historičar ne može doći do odgovora koje mu inače može ponuditi samo *law in action* perspektiva, sa jasnim uvidom u praksu sudova koji su rješavali trgovačke predmete (npr. pitanje sastava suda, stranaka pred sudom, materijalnog i procesnog prava te korištenih dokumenata).

Imajući u vidu navedene praznine u postojećoj literaturi, ovim radom se nastoje napraviti prvi koraci u rasvjetljavanju trgovačkih sudskih procesa i razvoja trgovačkog prava u Bosni i Hercegovini tokom posljednje decenije osmanske i prvih pet godina austrougarske uprave. *In concreto*, rad je koncentriran na obradu sljedećih istraživačkih pitanja: kako je tekla tranzicija trgovačkih sudova iz osmanskog u novi austrougarski model; da li su sudovi primjenjivali novo osmansko trgovačko pravo; ko su bile sudije, a ko stranke

¹ Npr: Ahmed S. Aličić, *Uređenje Bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine*, Sarajevo: Orijentalni institut, 1983, 135-140.

² Hana Younis, *Od dućana do pozorišta – sarajevska trgovačka elita 1851–1878*, Sarajevo: Institut za historiju, 2017.

³ Nedavno je na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu odbranjen završni rad koji daje nešto detaljniji uvid u organizaciju i rad osmanskih trgovačkih sudova u Bosni i Hercegovini u vrijeme tanzimata. U radu je izostavljena nešto šira analiza samih sudskih procesa i primjenjivano pravo. Amar Kolar, *Uspostava i rad trgovačkih sudova u Bosni i Hercegovini u drugoj fazi tanzimata*, (odbranjen završni rad – neobjavljeno), Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, 2020.

u trgovačkim predmetima; kakav je bio sadržaj trgovačkih predmeta; kako su izgledali dokumenti koji su korišteni kao dokazi u trgovačkim sporovima. Ovdje je namjerno izostavljeno pitanje detaljne analize primjene procesnog i formalnog prava u trgovačkim predmetima, s obzirom na složenost ovog pitanja koje zahtijeva dodatno i šire istraživanje. Analiza ovog pitanja može biti ponuđena u posebnoj studiji, koja bi se konkretno bavila fenomenom pravnog pluralizma u trgovačkim predmetima.⁴ Umjesto toga, ovdje ćemo se ograničiti samo na otkrivanje formalno važećeg prava, uz odgovor na pitanje da li su sudovi uopće primjenjivali to pravo u praksi.

Historijski okvir istraživanja, vezan za rani postosmanski period (tj. prvih pet godina nove austrougarske administracije) izabran je sa tačno određenim ciljem. Naime, u ovom periodu provizorija, još uvijek nisu stupili na snagu novi trgovački zakoni za Bosnu i Hercegovinu recipirani iz Austro-Ugarske, nego su formalno i dalje bili na snazi osmanski trgovački zakoni iz perioda tanzimata. Time se omogućava uvid u sudsku praksu koja je podrazumijevala primjenu starog prava od strane novih sudija. Pored toga, i sami sporovi koji su u to vrijeme vođeni pred novim sudovima nerijetko su nastajali još u osmanskom periodu. To znači da analizom ovih predmeta posredno dobijamo uvid i u sudsku praksu posljednje decenije osmanske uprave. Time se također omogućava da razumijemo kakav je bio odnos novih sudija prema postojećem (osmanskom) trgovačkom zakonodavstvu, ali i dokumentima – dokazima iz ranijeg perioda. Svi ovi aspekti govore u prilog izučavanju sudske prakse upravo ovog kratkog ranog postosmanskog perioda.

Inače, najveći dio istraživanja oslanja se uglavnom na neobjavljene arhivske izvore iz Arhiva Bosne i Hercegovine (fond Vrhovnog suda za Bosnu i Hercegovinu), i to u formi tužbi, sudskih zapisnika, presuda, obveznica – seneta, mjenica i drugih dokumenata. Pored arhivskih, u radu su korišteni i brojni normativni i novinski izvori, kao i historijska i pravnohistorijska literatura.

⁴Ova pitanja trenutno obrađujemo u okviru međunarodnog naučnog projekta pod nazivom “Commercial Law in South-Eastern Europe from the Tanzimat Period until the Eve of the Great war” pod rukovodstvom Martina Löhniga (Univerzitet u Regensburgu).

Transformacija trgovačkih sudova i tranzicija trgovačkog prava

Uspostava posebnih trgovačkih sudova u Osmanskom carstvu predstavlja jedno od prvih i najvažnijih dostignuća tanzimata na polju reforme pravosuđa. Posljednja faza u procesu reorganizacije trgovačkih sudova desila se tokom šezdesetih i sedamdesetih godina XIX stoljeća, kada su stupili na snagu posebne uredbe i zakoni koji su regulirali općenito organizaciju pravosuđa,⁵ a posebno reorganizaciju trgovačkih sudova.⁶ Glavni zadatak trgovačkih sudova bio je da rješavaju trgovačke predmete, i to na osnovu novog trgovačkog zakonodavstva, preuzetog uglavnom iz francuskog prava.⁷ U Bosanskom vilajetu, kao osmanskoj provinciji, takve sudove osmanska vlada je uspjela da uspostavi vjerovatno samo u okruzima Sarajevo, Mostar i Banja Luka.⁸ Ovi trgovački sudovi imali su naglašen laički karakter, s obzirom na to da su bili sastavljeni od jednog predsjedavajućeg sudije i šest članova – prisjednika (dva stalna i četiri privremena) biranih iz reda trgovačkog staleža.⁹ Kao drugostepena instanca trebao je djelovati Vrhovni trgovački sud u Carigradu. Međutim, pošto ovaj sud do okupacije 1878. nije uspostavljen, stranke iz Bosanskog vilajeta mogle su svoje žalbe podnositi Trgovačkom sudu u Sarajevu ili Vrhovnom sudu u Carigradu.¹⁰

⁵Npr. Uredba o organizaciji Vilajeta iz 1865/67. Odlomci Uredbe koji se odnose na pravosuđe mogu se pronaći u knjizi Dženane Čaušević, *Pravno-politički razvitak Bosne i Hercegovine: dokumenti sa komentarima* (Sarajevo: Magistrat, 2005, 166-169). Uredba je objavljena u *Bosanskom vjestniku* tokom 1866. godine (Ustavni zakon vilajeta bosanskog, *Bosanski vjestnik*, br. 4 od 28. aprila 1866; br. 5 od 7. maja 1866; br. 6 od 14. maja 1866; br. 7 od 21. maja 1866; br. 8 od 28. maja 1866; br. 9 od 4. juna 1866; br. 10 od 11. juna 1866). Također dostupno online: <https://zemaljskikontinuitetbih.edu.ba/>.

⁶Npr. Prilog uz Trgovački zakon iz 1860. Vidi: *Sammlung der für Bosnien und die Herzegovina erlassenen Gesetze, Verordnungen und Normalweisungen, 1878–1880*, II Band, Justizverwaltung, Wien, 1881, 439-452 (u daljem tekstu se ovaj zbornik navodi skraćeno kao *Band II, Justizverwaltung*).

⁷Vidi: A. S. Aličić, *Uređenje Bosanskog ejaleta*, 135-140.

⁸Eduard Eichler, *Das Justizwesen Bosniens und der Herzegovina*, Wien: Landesregierung für Bosnien und die Herzegovina, 1889, 59.

⁹Ibid. Uporedi: A. S. Aličić, *Uređenje Bosanskog ejaleta*, 135-139.

¹⁰E. Eichler, *Das Justizwesen*, 59; Ferdinand Schmid, *Bosnien und die Herzegovina unter der Verwaltung Österreich-Ungarns*, Leipzig: Verlag von Veit & Comp., 1914, 117-118.

O radu osmanskih trgovačkih sudova u Bosni kasnog osmanskog perioda nema objavljenih pravnohistorijskih studija u novijoj literaturi.¹¹ Međutim, uvidom u arhivske i neke druge izvore može se zaključiti da su ovi sudovi tokom posljednje decenije osmanske uprave bili u funkciji. Izgleda da domaći trgovci ispočetka nisu bili skloni da svoje sporove rješavaju pred ovim sudovima.¹² To se mijenja tek postepeno tokom posljednje decenije osmanske uprave. Naime, uvidom u neke neobjavljene arhivske materijale može se zaključiti da su tokom sedamdesetih godina domaći trgovci svoje sporove redovno rješavali i pred novoformiranim trgovačkim sudovima.¹³

O tome svjedoči i jedan neobjavljeni arhivski izvor koji sadrži presudu Trgovačkog suda u Sarajevu iz 1877. godine. Riječ je o sporu dvojice sarajevskih trgovaca, tužitelja M. Altarca i tuženog A. ef. Garibije. Tužitelj je tužio tuženoga radi isplate 191 ½ zlatnih osmanskih lira, uz kamate i ostale troškove. Svoje potraživanje tužitelj je dokazivao zadužnicom o jemstvu. Trgovački sud je, pozivajući se na odredbe osmanskog Trgovačkog zakona, presudio da je tuženi dužan platiti dug, uz kamate i sudske troškove. Iz presude jasno proizilazi da je sud primjenjivao materijalno i formalno pravo osmanskog Trgovačkog zakona i da je zasjedao u vijeću sastavljenom od

¹¹ Od starije literature može se navesti ranije citirani odlomak knjige Ahmeda S. Aličića (*Uređenje Bosanske ejaleta*, 135-140) koji u ovom dijelu obrađuje uglavnom organizaciju i normativni okvir novoformiranih trgovačkih sudova. Od novije literature može se navesti knjiga Hane Younis (*Od dućana do pozorišta*) u kojoj se autorica također bavi ulogom trgovačkog suda za trgovačku elitu u kasnom osmanskome periodu. Međutim, oba ova rada imaju naglašen historijski pristup, zbog čega je izostavljena analiza presuda trgovačkih sudova iz kojih bi dobili uvid u postupak, stranke, tužbene zahtjeve i sadržaj korištenih dokumenta pred trgovačkim sudom te se uvjerali u stvarnu/faktičku primjenu novog trgovačkog zakonodavstva pred trgovačkim sudom. Nedavno su napravljeni prvi koraci u pravnohistorijskoj analizi trgovačkih sudova kasnog osmanskog perioda.

¹² Takav utisak imao je Ahmet Dževdet-paša, koji je sredinom šezdesetih godina XIX stoljeća boravio u Bosni, obavljajući funkciju mufetiša – inspektora za pravosuđe. Vidi: Hamdija Kreševljaković, “Iz bosanske trgovine XIX stoljeća”, u: *Narodna starina*, 1922, god. 2, br. 2, 162-164; Vidi i: Hamdija Kreševljaković, *Dževdet-pašina pisma o Bosni iz 1864. godine*, Sarajevo: Islamska dionička štamparija u Sarajevu, 1932.

¹³ Zaključak na osnovu uvida u arhivske izvore u formi odluka trgovačkog suda u Sarajevu iz Arhiva BiH. Neke odluke se citiraju u drugom dijelu ovog rada.

predsjednika (izvjesni Lutvulah) i šest članova: Mustafe, Saliha, Mehmeda, Georgia, Miće i Sade.¹⁴

Osim toga, iz službene vilajetske štampe saznajemo da su pred trgovačkim sudovima tokom šezdesetih i sedamdesetih godina XIX stoljeća redovno vođeni stečajni postupci trgovaca.¹⁵ Iz istih izvora saznajemo da su ovi sudovi postupali u skladu sa novim osmanskim trgovačkim zakonima.

O pitanju da li su i u kojoj mjeri bosanski trgovci izbjegavali nadležnost trgovačkih sudova, rješavajući svoje sporove pred drugim sudovima i/ili neformalnim forumima, potrebno je provesti posebno istraživanje. Međutim, jasno je da organizacija osmanskih trgovačkih sudova u Bosni, pored teške provedbe reforme – tanzimata, nije ostala mrtvo slovo na papiru. *Law in action* perspektiva ukazuje na to da su u posljednjoj deceniji osmanske uprave u Bosni trgovački sudovi funkcionirali i da su primjenjivali novo trgovačko osmansko trgovačko pravo u onoj mjeri u kojoj je to pravo bilo primjenjivo na tadašnje trgovačke prilike i odnose u zemlji.

Nakon austrougarske okupacije Vilajeta Bosne (od tada službeno Bosna i Hercegovina) ukidaju se osmanski trgovački sudovi. Već je u prvim naredbama o organizaciji sudova naređeno da se specijalni trgovački sudovi ukidaju i da se trgovački predmeti prenose u nadležnost redovnih sudova, tj. okružnih sudova.¹⁶

Međutim, organizacija pravosuđa u Bosni i Hercegovini je tokom prvih mjeseci i godina nove uprave imala privremeni/provizorni karakter.¹⁷

¹⁴ Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje: ABiH), Fond: Vrhovni sud za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu (dalje: Fond: VSBiH), Građanske parnice, 1884, k. br. 130, 11.

¹⁵ Vidi npr. *Bosna* (br. 416, 30. rebiul-ahira 1291, tj. 3/15. juna 1874; br. 495 od 21. zil-kadea 1292, tj. 8/20. dec. 1875); Hamdija Kreševljaković, "Stečajevi u Bosni 1867–1877", u: *Narodna starina*, Zagreb, 1934, god. 13, br. 34, 189-192.

¹⁶ "Die nach den bisherigen Vorschriften bestehenden Gerichte und zwar die Kreisgerichte an den Kreisorten (medžlissi temjizi) und die Bezirksgerichte am Sitze der Hauptorte der Bezirke (medžlissi daavi) haben bis auf Weiteres ihre Functionen fortzusetzen. Die Kreisgerichte haben jedoch ohne Rücksicht darauf, ob in dem Kreisorte ein Handelsgericht (tidžaret mehkemissi) systemisirt war oder nicht, auch die handelsgerichtlichen Agenden für den ganzen territorialen Umfang des Kreises ausschließlich zu besorgen." *Band II, Justizverwaltung*, 4

¹⁷ Vidi: Mehmed Bečić, "Austrougarska reforma pravosuđa i građanskog postupka u Bosni i Herce-

U vrijeme tog provizorija sudstvo se suočavalo sa brojnim problemima, a jedan od njih je bio i nedostatak zakona o civilnom postupku i s tim povezano jasno razgraničenje nadležnosti između pojedinih sudova. Zbog toga ne treba da čudi što su tokom prvih godina austrougarske uprave u praksi postojala preklapanja stvarne nadležnosti između nekih sudova.¹⁸ Vjerovatno su i trgovački predmeti u svakodnevnoj praksi dolazili pred niže – kotarske sudove i/ili šerijatske sudove. Na to bar ukazuju posebne instrukcije vlade, u kojima se više puta ponavljalo da se trgovački predmeti trebaju rješavati pred okružnim sudovima.¹⁹ Do precizne podjele nadležnosti između sudova u civilnim (i trgovačkim sporovima) dolazi tek 1883. godine, nakon donošenja Građanskog parničnog postupka za Bosnu i Hercegovinu.²⁰

Nova uprava je imala svoje razloge zašto nije zadržala specijalne trgovačke sudove. Eduard Eichler, vladin činovnik koji je od uspostave austrougarske vlasti obavljao najvažnije pravosudne funkcije u zemlji, navodi dva glavna razloga za ukidanje trgovačkih sudova u Bosni i Hercegovini. Prvi razlog je što ni osmanska uprava nije dovršila uspostavu ovih sudova u cijeloj zemlji, a drugi su finansije – postojanje trgovačkih sudova dodatno bi opteretilo budžet nove uprave.²¹ Osim ovih zvaničnih motiva, vjerovatno su sastav i forma osmanskih trgovačkih sudova sa vijećima sastavljenih od domaćih trgovaca bili neprihvatljivi za novu upravu. Tako su trgovački predmeti predati u nadležnost novoformiranih redovnih sudova s austrougarskim činovnicima na čelu. Ipak, postojeća osmanska ustanova Medžlisa – sudskih prisjednika privremeno je zadržana u trgovačkim procesima,²² dok su u svim ostalim civilnim i krivičnim procesima oni definitivno ukinuti najkasnije

govini”, u: *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, Sarajevo: Pravni fakultet u Sarajevu, 2015, god. LVIII, 111.

¹⁸ E. Eichler, *Das Justizwesen*, 196-200.

¹⁹ Vidi: *Band II, Justizverwaltung*, 19.

²⁰ Vidi: M. Bečić, “Austrougarska reforma pravosuđa i građanskog postupka u Bosni i Hercegovini”, 107-124.

²¹ E. Eichler, *Das Justizwesen*, 139.

²² “Bei allen obenerwähnten Gerichtsbehörden wäre die Beiziehung der Laienelemente in der Regel auszuschliessen, und es könnte eine Theilnahme von Laien bei der Rechtssprechung nur in Handels- und Wechselsachen als nützlich bezeichnet werden.” *Band II, Justizverwaltung*, 3.

nakon stupanja na snagu Naputka za sudove (*Gerichtsinstruction*) 1881. godine.²³

Personalni sastav redovnih sudova koji su dobili nadležnost da rješavaju trgovačke predmete predstavljao je glavnu i ključnu razliku u odnosu na osmansku epohu. Umjesto osmanskih sudija i domaćih trgovaca, trgovačke predmete u redovnim sudovima sada su rješavale sudije iz Austro-Ugarske. Takav personalni sastav redovnih sudova bio je posljedica nagle smjene skoro svih sudskih činovnika u zemlji nakon uspostave nove vlasti u Bosni i Hercegovini. S izuzetkom šerijatskih sudova, u kojima su zadržane domaće sudije muslimani (kadije i naibi), sve ostale sudijske pozicije u okviru redovnih sudova popunjene su činovnicima iz Austro-Ugarske.²⁴

Ko su bili ovi činovnici kojima je povjereno rješavanje trgovačkih predmeta? Ako se poslužimo terminologijom naglašeno socioloških pristupa u izučavanju pravne historije i komparativnog prava, onda ovaj proces smjene na sudijskim pozicijama možemo posmatrati i kao proces transformacije interne pravne kulture u zemlji – iz osmanske u novu evropsku, odnosno njemačku ili austrijsku. Na takvu smjenu interne (pravničke) pravne kulture jasno ukazuje porijeklo, pravničko obrazovanje, pravna praksa i pravni stil novih sudija. Kada je riječ o porijeklu, iz arhivskih i drugih izvora saznajemo da su novi pravници dolazili iz raznih krajeva Austro-Ugarske, pri čemu su zbog jezika favorizirani činovnici slavenskog porijekla. Time se može objasniti veći udio pravnika iz Hrvatske, Slavonije,

²³ “Das Institut der Gerichtsbeisitzer (Medžlisce) tritt mit dem Tage der Wirksamkeit der Gerichtsinstruction bei allen Kreisgerichten und Bezirksbehörden als Gerichte ausser Kraft, und sind dieselben von diesem Tage angefangen zur Judicatur auch in Civil-Rechtsangelegenheiten nicht mehr heranzuziehen, sondern von den Kreis- und Bezirksgerichten ohne Mitwirkung von Medžlisce zu verhandeln und zu entscheiden ... Hiedurch bleibt das Institut der Handels-Gerichtsbeisitzer unberührt.” *Sammlung der Gesetze und Verordnungen für Bosnien und die Hercegovina, Jahrgang 1881*, Sarajevo, 1881, 302.

²⁴ Mehmed Bečić, “Das Privatrecht in Bosnien-Herzegowina (1878–1918): Zur Koexistenz österreichischer und ottomanischer Rechtsinstitutionen”, u: Thomas Simon (ur.), *Konflikt und Koexistenz. Die Rechtsordnungen Südosteuropas im 19. und 20. Jahrhundert, Band II, Serbien, Bosnien-Herzegowina, Albanien*, Vittorio Klostermann, 2017, 82-87; Hamdija Kapidžić, *Hercegovacki ustanak 1882. godine*, Sarajevo: Veselin Masleša, 1958, 27.

Dalmacije i drugih slavenskih jezičkih područja.²⁵ U pogledu obrazovnog profila također postoji ujednačena slika među sudijama: poslije završene gimnazije studirali su pravo na nekom od univerziteta u Austro-Ugarskoj (Beču, Zagrebu, Pragu, Budimpešti, Gracu i tako dalje).²⁶ Pravna praksa i pravni stil novih sudija također potvrđuju tezu o njihovoj pripadnosti njemačkoj, odnosno austrijskoj pravnoj kulturi. O tome svjedoči sadržaj i stil obrađenih sudskih odluka, a posebno njihova obrazloženja i povremeno referiranje na njemačku i austrijsku literaturu u sudskim odlukama u trgovačkim predmetima (u kasnijim godinama, nakon donošenja novog Trgovačkog zakona za BiH).

Ipak, jedan od glavnih problema u funkcioniranju pravosuđa Bosne i Hercegovine tokom prvih godina nove austrougarske uprave bili su upravo novi sudski činovnici u najnižim – kotarskim uredima kao sudovima. U njima su, naime, funkciju suđenja obavljali uglavnom mladi i neiskusni auskultanti i adjunkti.²⁷ Oni očigledno nisu bili dorasli obavljanju vrlo složenih pravničkih zadataka koje je nametala funkcija sudije kotarskog suda u novonastalim prilikama u Bosni i Hercegovini.²⁸ Za razliku od najnižih – kotarskih sudova, na pozicije sudija viših sudova, tj. okružnih sudova i novoformiranog Vrhovnog suda za Bosnu i Hercegovinu, postavljeni su stariji i iskusniji pravници.²⁹ Osim toga, u ovim višim sudskim instancama odluke su donosila sudska vijeća (senati). Sve to je osiguralo veći stepen pravne sigurnosti i pravničkog umijeća kod rješavanja trgovačkih predmeta, za koje su bili nadležni okružni sudovi u prvom, a Vrhovni sud u drugom stepenu.

Pored opisanih organizacionih aspekata, jedan od najsloženijih zadataka nove uprave na polju pravosuđa bilo je reguliranje pitanja važećeg materijalnog i formalnog prava. S tim u vezi su neposredno poslije okupacije

²⁵ M. Bečić, "Das Privatrecht in Bosnien-Herzegowina", 85-87.

²⁶ Ibid., 85-86.

²⁷ Vidi: *Band II, Justizverwaltung*, 16-18; E. Eichler, *Das Justizwesen*, 145; *Band II, Justizverwaltung*, 31 (Circularerlass der Landesregierung in Sarajevo vom 12. März 1880, Nr. 1203 Just., betreffend den Wirkungsbereich der richterlichen Functionäre bei den Bezirksbehörden).

²⁸ E. Eichler, *Das Justizwesen*, 191-192.

²⁹ Ibid., 145.

uspostavljena dva opća principa kojima se nastojalo urediti pitanje kontinuiteta i diskontinuiteta važećeg osmanskog prava:³⁰ prvi, osmansko pravo ostaje na snazi dok ne bude zamijenjeno novim pravom; drugi, u slučaju pravnih praznina, u civilnim predmetima imaju se primjenjivati po analogiji zakoni koji su na snazi u Austro-Ugarskoj (faktički austrijsko materijalno civilno pravo, tj. Opći građanski zakonik).³¹

Da bi se načelo kontinuiteta važenja i primjene *postojećeg* osmanskog prava moglo sprovesti u praksi, nova uprava morala je utvrditi koji su to zakoni u Bosni bili na snazi prije okupacije 1878. i napraviti odgovarajuće prevode tih zakona na njemački jezik.³² Prevodi su bili neophodni kako bi novi činovnici u pravosuđu i upravi mogli da primjenjuju njima nepoznate osmanske zakone. Nakon što je završeno istraživanje, sistematiziranje i prevođenje važećih osmanskih propisa iz ere tanzimata, ovi zakoni i naredbe su, zajedno sa brojnim drugim njemačkim prevodima osmanskih propisa, sakupljeni i objavljeni u zborniku pod naslovom *Sammlung der für Bosnien und die Hercegovina erlassenen Gesetze, Verordnungen und Normalweisungen (Zbornik zakona, naredbi i normativa izdatih za Bosnu i Hercegovinu)*. Najveći dio osmanskog civilnog zakonodavstva našao se u drugom tomu (*Justizverwaltung*) ovog zbornika. Upravo su u ovom tomu objavljeni i njemački prevodi osmanskog trgovačkog (materijalnog i proceduralnog) zakonodavstva, i to: Trgovački zakon od 9. ševala 1276. (1860),³³

³⁰ Eugen Sladović, *Priručnik zakona i naredaba za upravnu službu u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1915, 310. Vidi: *Band II, Justizverwaltung*, 3-5. (Circularerlass der Landesregierung in Sarajevo vom 30. December 1878., Nr. 436 Just., betreffend die Organisation der Gerichte); *Sammlung II*, 5-15 (Erlass des gemeinsamen Ministeriums vom 1. Jänner 1879, Nr. 693 B.H., betreffend die Organisation der Justizverwaltung); *Sammlung II*, 23. (§ 12 Instruction für das Obergericht in Sarajevo vom 17. Juli 1879).

³¹ Vidi: Mehmed Bečić, "Primjena Medželle u postosmanskoj Bosni i Hercegovini", u: *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, 2014, god. LVII, 51-66; M. Bečić, "Osmansko tanzimatsko pravo", 187-201; Mehmed Bečić, "Historijska i pravna osnovanost primjene Općeg građanskog zakonika u Bosni i Hercegovini nakon okupacije 1878. godine", u: *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, 2011, god. LIV, 63-79.

³² *Band II, Justizverwaltung*, 8.

³³ *Ibid.*, 395-439.

Prilog uz Trgovački zakon iz 1860,³⁴ Zakon o postupku u trgovačkim stvarima od 10. rebiul-ahira 1278.³⁵ te Zakon o trgovačkim ugovorima (bez navoda o datumu).³⁶

Zbornik je inače podijeljen svim sudovima i upravnim organima u Bosni i Hercegovini.³⁷ Tako je bilo omogućeno da se novi činovnici iz Monarhije upoznaju sa sadržajem osmanskog državnog zakonodavstva kojem je nova vlast priznala status važećeg (*postojecég*) prava. Time je nova vlast osigurala osnovne pravno-tehničke uslove za kontinuirano važenje i primjenu osmanskog trgovačkog zakonodavstva u Bosni i Hercegovini.

Inače, trgovački zakoni ostali su na snazi u Bosni i Hercegovini sve dok nisu 1883. godine zamijenjeni novim trgovačkim zakonima, koji su rađeni metodom pravne transplantacije austrijskog / ugarskog / njemačkog trgovačkog zakonodavstva toga vremena. Tako je osmanski trgovački zakon iz 1860. godine zamijenjen setom novih zakona – pravnih transplanta austrijskog i ugarskog prava, koji su stupili na snagu 1. novembra 1883. godine,³⁸ i to: *Mjениčni (Mjenidbeni) zakon* za Bosnu i Hercegovinu od 12. aprila 1883. godine,³⁹ *Stečajni red* od 26. maja 1883. godine⁴⁰ te *Trgovački zakon* 7. juna 1883. godine.⁴¹

Formalno su i procesna pravila osmanskog Zakona o postupku u trgovačkim stvarima prestala da važe nakon donošenja Građanskog parničnog postupka za Bosnu i Hercegovinu 1883. godine (koji je također rađen na podlozi austrijskog Nacrta iz 1881). Međutim, još ranije su ova procesna pravila u sudskoj praksi bila nadopunjena i zamijenjena primjenom pravila ugarsko-erdeljskog parničnog postupka.⁴²

³⁴ Ibid., 439-452.

³⁵ Ibid., 453-471.

³⁶ Ibid., 471-472.

³⁷ E. Eichler, *Das Justizwesen*, 174.

³⁸ *Zbornik zakona i naredaba za BiH, Godina 1883*, Sarajevo, 1883, 305, 449.

³⁹ Ibid., 450-476.

⁴⁰ Ibid., 623-677.

⁴¹ Ibid., 308-439.

⁴² Vidi: M. Bečić, "Austrougarska reforma", 107-124. Uporedi: M. Bečić, "Das Privatrecht", 108-109.

U svakom slučaju je najveći dio osmanskog trgovačkog prava već od novembra 1883. godine i formalno prestao da važi. Izuzetak su očigledno bile zakonske odredbe o naknadi štete, tj. zakonskim kamatama iz Anhang zum Handelsgesetz vom 9. Scheval 1276 (30. April 1860),⁴³ koje su nastavile da važe i nakon ukidanja osmanskog trgovačkog zakona 1883.

Stranke – trgovci pred sudom

Stranke u trgovačkim sporovima oslikavale su stanje u trgovini i trgovačkom staležu prvih godina austrougarske okupacije.⁴⁴ Uvidom u arhivske dokumente okružnih sudova i Vrhovnog suda za Bosnu i Hercegovinu možemo doći do zaključka da se tokom prvih godina austrougarske uprave u trgovačkim sporovima redovno pojavljuju bosanskohercegovački trgovci različitih konfesija. Oni su nerijetko od ranije, za vrijeme osmanske uprave, stajali u nekoj poslovnoj vezi. Younis je inače, prema obimu i načinu trgovine, ali i bogatstvu, trgovce u Bosni kasnog osmanskog (i ranog austrougarskog) perioda klasificirala u tri skupine: mali, srednji i veletrgovci kao posebna trgovačka elita.⁴⁵ U prvu grupu ubraja sitne zanatlije čije je poslovanje bilo ograničeno na prodaju vlastitih proizvoda u njihovoj čaršiji. Srednji trgovci obično su imali svoj dućan i držali su regionalnu trgovinu unutar Bosne i Hercegovine – oni su jednom ili dvaput godišnje kupovali naveliko robu od veletrgovaca i prodavali je dalje u trgovačkim centrima unutar zemlje. Krupni trgovci (bosanska trgovačka elita – porodične trgovačke kuće) bavila se uvozom i izvozom robe, a obično su pored svog dućana imali i filijale u drugim gradovima te su poslovali uz angažman komisionara i “momaka”.⁴⁶ Statistički podaci postosmanskog perioda potvrđuju

⁴³ *Band II, Justizverwaltung*, 439-452.

⁴⁴ O privrednom prilikama tog vremena, vidi npr: Dževad Juzbašić, “Neke karakteristike privrednog razvitka Bosne i Hercegovine u periodu od 1878. do 1914. godine”, u: *Politika i privreda u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom*, ur. Dževad Juzbašić, Posebna izdanja, knj. CXVI, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 35, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 2002, 141.

⁴⁵ H. Younis, *Od dućana do pozorišta*, 57.

⁴⁶ *Ibid.*, 57-58.

da su glavni dio trgovačkog staleža činili sitni trgovci koji su poslovali kao trgovci-pojedinci, znatno manji broj imao je dva do tri uposlenika, dok su trgovačke kuće sa više od tri radnika činile nešto više od 3,6%.⁴⁷ Iako se trgovački stalež u Bosni i Hercegovini treba posmatrati u cjelini kao jedna multikonfesionalna zajednica, neke razlike između pojedinih konfesija su postojale, a bile su uvjetovane raznim historijskim, socijalnim i ekonomskim faktorima.⁴⁸

Iz obrađenih arhivskih izvora u vidu tužbi, zapisnika i presuda okružnih sudova može se identificirati upravo opisana struktura bosanskohercegovačkih trgovaca koji su dolazili pred sud. Osim domaćih trgovaca, među strankama u trgovačkim sporovima pojavljuju se i brojni strani poduzetnici i trgovačke firme (uglavnom iz Monarhije), koje su nakon okupacije ulazile u poslovne odnose u Bosni.

Pred okružnim sudom stranke su obično zastupali advokati. U pravilu su to bila lica porijeklom iz Monarhije koja su u Bosni i Hercegovini otvorila svoje advokatske kancelarije. Do donošenja novog Advokatskog reda 1883. oblast zastupanja stranaka (advokatura) nije bila zakonski regulirana. To je omogućilo da ovaj posao obavljaju i razna nekvalificirana lica, što je doprinijelo lošem i nesređenom stanju sudskih procesa neposredno poslije okupacije. Nakon stupanja na snagu Advokatskog reda stanje se znatno poboljšava.⁴⁹

⁴⁷ Ferdo Hauptmann, "Privreda i društvo Bosne i Hercegovine u doba austrougarske vladavine (1878–1918)", u: *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine*, II, Posebna izdanja, knj. LXXIX, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 18, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1987, 196.

⁴⁸ Tako se u starijoj historijskoj literaturi isticalo kako su pravoslavni i jevrejski trgovci imali veću ulogu u izvozno-uvoznoj trgovini sa Monarhijom, dok su muslimanski trgovci bili više orijentirani na lokalnu trgovinu u čaršijama, i dugo vremena preferirali trgovinu domaćim proizvodima. Isto tako se ističe da su se, iako brojčano najmanja skupina, jevrejski trgovci vrlo brzo snašli u novonastalim prilikama nakon okupacije i da su držali petinu ukupne trgovine u Bosni i Hercegovini itd. F. Hauptmann, "Privreda i društvo Bosne i Hercegovine", 194–196.

⁴⁹ M. Bečić, "Austrougarska reforma", 115–118.

Sadržaj trgovačkih predmeta pred okružnim sudom

U ranom postosmanskom periodu (ali i kasnije) trgovci su pred okružne sudove u Bosni i Hercegovini dolazili raznim povodima. Obično su registrirali svoje firme, prijavljivali stečaj, podnosili tužbu ili bili tuženi radi izmirenja nekog duga.

Vođenje stečajnih postupaka domaćih trgovaca bio je jedan od glavnih zadataka okružnih sudova. Ovu funkciju okružni sudovi su preuzeli od osmanskih trgovačkih sudova. Naime, uvidom u službeni list Bosanskog vilajeta ("Bosna") iz šezdesetih i sedamdesetih godina XIX stoljeća, dolazimo do zaključka da su osmanski trgovački sudovi redovno vodili stečajne postupke domaćih trgovaca.⁵⁰ Očigledno su pravila stečajnog postupka osmanskog Trgovačkog zakona primjenjivana u praksi bosanskih trgovačkih sudova kasnog osmanskog perioda. Na to upućuju spomenuti novinski izvori, u kojima se navode paragrafi osmanskog Trgovačkog zakona na koje su se pozivali trgovački sudovi u svojim oglasima.⁵¹ Nakon 1878. godine stečajne preuzimaju novoformirani okružni sudovi sa novim sudijama iz Austro-Ugarske. To potvrđuje službena štampa nove austrougarske vlasti, u kojoj redovno nailazimo na objave okružnih sudova o provođenju stečajnog postupka nad trgovcima.⁵² Vjerovatno su i novoformirani okružni sudovi do usvajanja novog Stečajnog reda 1883. godine postupali po osmanskome Trgovačkom zakonu. U okviru ovog istraživanja nije izvršen uvid u sudske protokole okružnih kao stečajnih sudova, ali takozvani *izroci* u službenim novinama upućuju na to da su stečajevi do 1883. vođeni po tada formalno važećem osmanskome pravu.⁵³

⁵⁰ Zaključak na osnovu uvida u službeni list Bosna (1868–1878); Hamdija Kreševljaković izbrojao je ukupno 70 stečajeva koje su vodili trgovački sudovi u Bosni od 1868. do 1878. godine. Vidi: H. Kreševljaković, "Stečajevi u Bosni", 189–192.

⁵¹ U ovim oglasima trgovački sud se redovno pozivao na članove 198, 199 i 200 i 210 Trgovačkog zakona prilikom pozivanja vjerovnika da prijave svoja potraživanja prema trgovcu – stečajnom dužniku, npr. stečaj trgovca Jove Matijevića objavljen u *Bosni* br. 416 od 30. rebiul-ahira 1291, tj. 3/15. juna 1874; stečaj banjalučkog trgovca Tome Miloševića objavljen u *Bosni* br. 495 od 21. zil-kadea 1292, tj. 8/20. decembra 1875. i brojni drugi.

⁵² Zaključak na osnovu uvida u *Sarajevski list* i *Bosansko-hercegovačke novine* za period 1878–1883.

⁵³ Npr. *Sarajevski list*, br. 40, 2. april / 21. mart 1881.

Osim stečajnih postupaka, u sudskoj praksi prvih godina postosmanskog perioda srećemo razne sporove koji su proizašli iz trgovačkih poslova nastalih tokom posljednje decenije osmanske uprave, kao i trgovine koja se odvijala tokom prvih godina austrougarske uprave. Među uobičajene trgovačke sporove spadaju sporovi zbog naplate robe koju je jedan trgovac prodao drugome na “veresiju”.

Trgovina na veresiju predstavljala je osnovni oblik trgovanja u Bosni u drugoj polovini XIX stoljeća.⁵⁴ Prodaja robe na veresiju u Bosanskom vilajetu kasnog osmanskog perioda obavljala se na osnovu starih trgovačkih običaja. O tome nas izvještavaju razni izvori. Lijep opis ove trgovine u Bosni prenosi nam Ahmet Dževdet-paša u svome izvještaju (pismu) iz 1864. godine. On opisuje kako trgovci iz svih krajeva Bosne dolaze u Sarajevo, kao trgovački centar Vilajeta, da podmire svoje robne potrebe. Oni obično idu kod njima poznatog trgovca od kojeg su ranije kupovali robu. Ukoliko kod njega nema tražene robe, onda taj isti trgovac šalje svoga kupca drugom trgovcu, i to u pratnji svoga pisara. Kada kupac ugovori cijenu i utovari robu, pisar ispostavlja kupcu “cedulju” koja se podudara sa bilješkom u knjizi prodavca. Takva trgovina, prenosi Dževdet-paša, obavljala se “bez svjedoka, bez žiga i bez potpisa”, tj. bez ikakve dodatne ovjere i intervencije državnog organa ili trgovačkog suda.⁵⁵ Međutim, i sam Dževdet-paša primjećuje da se već u to doba (sredina šezdesetih godina XIX stoljeća) nazire jedna nova poslovna praksa, koja podrazumijeva izdavanje ovjerenih obveznica i sve veću intervenciju države i trgovačkog suda.⁵⁶

⁵⁴ O oblicima trgovine općenito te trgovini na veresiju, vidi: H. Younis, *Od dućana do pozorišta*.

⁵⁵ “Kod pregledavanja knjiga trgovačkog suda saznao sam, da provincijalni trgovci, kad dolaze podmirivati svoje potrebe, idu obično svome poznatom trgovcu, i ako u njega nema one robe, koju oni trebaju, to ih ovaj trgovac sa svojim pisarom uputi, da kod drugih trgovaca potraže robu, te kada ustanove cijenu, pokupe robu i opremaju bale. Sad pisar ispostavi kupcu cedulju, koja se podudara sa bilješkom u knjizi prodavaoca. U vrijednosti od 3 do 5 tovara groša robe natovare strani trgovci na konja i nose u svoje mjesto bez ikakve druge isprave osim cedulje i knjige, koja ostaje u prodavaoca. Ovako se posluje bez svjedoka, bez žiga i bez potpisa.” H. Kreševljaković, “Iz bosanske trgovine”, 163.

⁵⁶ *Ibid.*, 164.

Da je razvoj trgovine išao upravo u tom pravcu potvrđuje i sudska praksa pred okružnim sudovima u prvim godinama austrougarske uprave. Na osnovu sporova koji su vođeni pred okružnim sudom u Sarajevu može se zaključiti da je trgovina među trgovcima u posljednjoj deceniji osmanske i prvim godinama austrougarske uprave bila više formalizirana. Stranke koje su dolazile pred sud obično su svoja prava i potraživanja dokazivali raznim ispravama u formi obveznica (seneta), trgovačkih knjiga, mjenica te raznih potvrda i dokumenata koje su nerijetko bile ovjerene i od strane suda.

U okviru ovog istraživanja pronađeno je više sporova zbog neizmirenog duga za trgovačku robu kupljenu na veresiju. Na ovom mjestu mogu se navesti dva tipična primjera.

U prvom primjeru imamo spor dvojice trgovaca zbog duga za 36 plastova sijena prodanih na veresiju u vrijednosti od 6000 groša. Tužitelji su bili nasljednici iza umrlog trgovca Mustafe Janjoša, a tužili su kupca Mula Ahmeda Zelohasića kao glavnog dužnika i Mošu Atijana. Tužbeni zahtjev je glasio na ime isplate glavnog duga i kamata u iznosu od 12% od datuma dospijeca glavnog duga.⁵⁷ Potraživanje tužitelja datira još iz osmanskog perioda i dokazivalo se obveznicom – senetom od 1. rebiul-ahira 1292.⁵⁸ Prodavac je još prije okupacije pred trgovačkim sudom tužio navedenog jamca, koji je presudom osmanskog trgovačkog suda u Sarajevu iz 1877. godine i osuđen na plaćanje ovog duga.⁵⁹ Međutim, kako se ispostavilo da je on prezadužen i da nema imetka za naplatu, od tužbe protiv ovog jamca tužitelji su odustali, pa su tužili samo glavnog dužnika.⁶⁰ Okružni sud u Sarajevu prihvatio je tužbeni zahtjev tužitelja i 25. maja 1883. godine osudio glavnog dužnika, tj. kupca Mula Ahmeda Zelohasića, na isplatu glavnog duga od 6000 groša i 12% kamata od datuma dospijeca glavnog duga (naveden po hidžretnom kalendaru 22. rebiul-ahira 1292.)

⁵⁷ ABiH, Fond: VSBiH, Građanske parnice, 1882, 1157, Tužba od 22. 11. 1882.

⁵⁸ Ibid., Senet od 1. rebiul-ahira 1292.

⁵⁹ Ibid., Presuda Trgovačkog suda u Sarajevu od 3. aprila 1877.

⁶⁰ Ibid., Zapisnik Okružnog suda od 20. 3. 1883.

do isplate.⁶¹ Nakon što je tuženik podnio apelaciju, ovu presudu potvrdio je i Vrhovni sud u Sarajevu presudom od 12. augusta 1883. godine.⁶²

Drugi primjer je spor dvojice trgovaca iz Sarajeva, tužitelja Hilmi-age Kapetanovića i tuženog Mula Huseina Bećarevića. Tužba je podnesena okružnom sudu u Sarajevu. U njoj tužitelj potražuje 70 zlatnih osmanskih lira i 400 groša za trgovačku robu prodanu na veresiju i 12% kamata od dana tužbe do isplate.⁶³ Riječ je o potraživanju iz 1872. godine, a glavni dokaz tužitelja je potvrda (hudžet) šerijatskog suda od 25. jula 1872. godine. Kao sredstvo osiguranja dužnik je založio svoje nekretnine, koje su u hudžetu opisane.⁶⁴ U presudi od 8. oktobra 1884. godine sud je odlučio po tužbi i tuženika osudio na plaćanje duga za kupljenu robu u iznosu od 70 zlatnih osmanskih lira i 400 groša i kamata u iznosu od 12% od dana podnošenja tužbe.⁶⁵

Osim tužbi zbog neizmirenog duga za kupljenu robu, u praksi sudova veoma često srećemo i sporove između trgovaca zbog zajma. U Bosni su za vrijeme osmanske uprave zajmove dugo vremena davali vakufi i fizička lica,⁶⁶ a tokom šezdesetih i sedamdesetih godina XIX stoljeća zajmove su davale i specijalizirane zaklade, kao što su menafi-sanduci (za dodjelu poljoprivrednih kredita) i mearif-sanduci (školske zaklade).⁶⁷ Pošto su zajmovi vakufa i spomenutih zaklada bili uslovljeni posebnim pravilima, trgovci su obično prakticirali uzimanje zajmova od drugih veletrgovaca. Historijska literatura svjedoči o tome da su veletrgovci u Bosni faktički djelovali kao institucionalni

⁶¹ Ibid., Presuda Okružnog suda od 12. 8. 1883.

⁶² Ibid., Presuda Vrhovnog suda od 12. 8. 1883.

⁶³ ABiH, Fond: VSBiH, Građanske parnice, 1884, 186, Tužba Hilmi-age Kapetanovića.

⁶⁴ Ibid., Hudžet od 7. 8. 1871.

⁶⁵ Ibid., Presuda od 27. 8. 1884.

⁶⁶ O kreditima vakufa iz XVI stoljeća vidi npr: Avdo Sućeska, "Vakufski krediti u Sarajevu prema podacima iz sidžila sarajevskog kadije iz godine 973, 974. i 975/1564, 65. i 66.", u: *Prilozi za orijentalnu filologiju*, Sarajevo: Orijentalni institut, 1996, br. 44–45, 99–132.

⁶⁷ Vidi npr: Hamdija Kreševljaković, "Menafi – sanduci (Poljodjelske pripomoćne zaklade) u Bosni i Hercegovini (1866–1878)", u: *Narodna uzdanica*, Sarajevo, 1941, god. IX, 23–41. dostupno na: https://www.ibn-sina.net/images/pdf/znakovi/82/61_Hamdija_Kre%C5%A1evljakovi%C4%87_znakovi82.pdf.

zajmodavci.⁶⁸ Iz toga su proizašli brojni sporovi između trgovaca – zajmodavaca i zajmoprimaca koji su došli pred redovne sudove tokom prvih godina austrougarske uprave. I ovi su poslovi dokumentovani ovjerenim obveznicama, pa su stranke pred sudom svoja prava i potraživanja dokazivale takvim dokumentima. Slijede dva primjera sporova iz trgovačkih zajmova / kredita.

Prvi slučaj je zajam zaključen između dva veletrgovca u kasnom osman-skom periodu. Tužilac Salomon Salom, sarajevski trgovac, zastupan po advokatu J. Wahrmannu, tužio je Hadži Mustafu Amandžiju radi isplate 1231 forinte, sa 12% kamata od dana dospelosti potraživanja.⁶⁹ Svoje potraživanje tužitelj je temeljio na obveznici (senetu) izdatoj 1874. godine, u kojoj se Hadži Mustafa Amandžija kao jamac i platac (za glavnog dužnika Mulla Abdiju Musića) obavezao na isplatu 218 dukata. Kamate su ugovorene samo za slučaj zakasnele isplate glavnog duga – u tom slučaju se kamata imala računati od dana dospijeca obveze do isplate (kako je to bilo navedeno u tužbenom zahtjevu).⁷⁰ Okružni sud u Sarajevu, kojim je predsjedavao sudija Lavoslav Vragović, presudio je po tužbi u korist tužitelja. U presudi od 4. februara 1884. sud je odlučio da je tuženik dužan u roku od 14 dana pod prijetnjom ovrhe tužitelju isplatiti 1231 forintu sa 12% kamata, tekućih od dana 30. novembra 1875.⁷¹

Drugi primjer je spor iz kreditnog zaduženja kod muslimanske školske zaklade (mearif-sanduk). Obveznice ovih zaklada sadržavale su obavezu dužnika na isplatu glavnice i ugovorene kamate. U nekim obveznicama navode se jamci, a u nekim zalog kao sredstvo osiguranja. Primjer takvog spora je slučaj tužbe iz 1881. godine, koju je mearif-sanduk podigao na osnovu obveznice od 29. jula 1881. godine. Povjerilac – mearif sanduk tražio je isplatu glavnog duga i zakonskih zatezних kamata od 12% računajući od dana obaveze, tj. 29. jula 1881. godine. Ovaj spor završen je sklapanjem sudske nagodbe.⁷²

⁶⁸ H. Younis, *Od dućana do pozorišta*, 202-205.

⁶⁹ ABiH, Fond: VSBiH, Građanske parnice, 1884, 57.

⁷⁰ Ibid., Senet od 30. 11. 1874.

⁷¹ Ibid., Presuda od 4. 2. 1884.

⁷² Ibid., 1.

Isti povjerilac tužio je 2. juna 1883. grupu jamaca na osnovu obveznice iz 1876. godine.⁷³ Okružni sud u Sarajevu je u presudi od 1. februara 1884. presudio da su jamci obavezni da solidarno plate mearif-sanduku 80.000 groša u kovanom novcu sa 12% kamata od 15. novembra 1876. godine.⁷⁴ I ovdje se, dakle, sud držao osmanskih pravila o isplati kamate.

Iz navedenih primjera, ali i drugih obrađenih arhivskih izvora, jasno proizilazi nekoliko zaključaka o vrsti i sadržaju trgovačkih sporova pred novoformiranim redovnim – okružnim sudovima u Bosni i Hercegovini. Prvo, ako se izostave stečajevi, onda je najveći dio trgovačkih sporova pred okružnim sudom bio vezan za tužbe zbog naplate duga, pri čemu se obično radilo o dugu za robu izdatu na veresiju ili o sporovima u vezi s trgovačkim zajmovima. Drugo, sudovi sa novim sudijama na čelu primjenjivali su pravila osmanskog trgovačkog prava o kamati, koja se u Trgovačkog zakonu podvodi pod pojam “naknade štete”. I treće, dokumenti korišteni kao dokazi u trgovačkim sporovima bili su po formi uglavnom isti dokumenti koji su korišteni i ranije pred osmanskim trgovačkim sudom. Jedan dio ovih dokumenata je i nastao u kasnom osmanskom periodu te je pred novim sudovima korišten u formi službenih prevoda.

Dokumenti u trgovačkim sporovima

Na osnovu istraženih presuda okružnih kao trgovačkih sudova tokom prvih godina austrougarske uprave u BiH može se doći do općeg zaključka da su u tim procesima kao dokazni dokumenti najviše korišteni obveznice (seneti), zatim potvrde šerijatskih sudova (hudžeti) te presude šerijatskog ili redovnog suda kasnog osmanskog, odnosno prvih godina austrougarskog perioda. Stranke su ponekad svoja prava pred redovnim sudom dokazivala na osnovu presuda osmanskog trgovačkog suda iz šezdesetih i sedamdesetih godina. Pored toga, u praksi se mogu naći i tužbe zasnovane na dugovanjima iz izdatih računa i izvoda iz trgovačkih knjiga, ali i mjenica

⁷³ Ibid., 12, Tužba od 2. 6. 1883.

⁷⁴ Ibid., Presuda od 1. 2. 1884.

koje su u to vrijeme bile u opticaju.⁷⁵

Iz obrađenih arhivskih dokumenata možemo doći do zaključka da su obveznice dužnika (tzv. seneti) predstavljale vrlo često korišteno dokazno sredstvo povjerilaca u trgovačkim sporovima u kasnom osmanskome i ranom postosmanskome vremenu. Obveznice su sadržavale podatke o dužniku i povjeriocu, iznosu duga, roku plaćanja – datumu dospijeca, načinu obračuna kamate i podatke o sredstvu osiguranja (uglavnom jamci ili zalog). Takve obveznice dužnici su ovjeravali svojim pečatom (muhurom) i uručivali povjeriocima kao dokaz postojanja duga. Po isplati duga, povjerilac je dužniku vraćao ovaj senet. Uz ovjeru (pečat) dužnika i jemca, obveznice su mogle biti ovjerene i od državnih organa (npr. trgovačkog suda) ili potpisom (pečatom) svjedoka.

Obveznice i drugi dokumenti izdati u kasnom osmanskome periodu uglavnom su pisani arapskim pismom. U prvim godinama austrougarske uprave takve dokumente stranke su podnosile sudu u originalu i u prevodu na bosanski jezik (u latiničnom pismu) koji je sastavljao ovlašteni sudski tumač. Tako se postupalo sa obveznicama dužnika (senetima), potvrdama (hudžetima) i presudama šerijatskog, redovnog ili trgovačkog suda, ugovorima, kao i svim drugim dokumentima koji su služili kao dokazi. U nastavku slijedi transkripcija jedne obveznice (seneta) iz osmanskog perioda, koju su stranke podnijele okružnom sudu u Sarajevu u trgovačkom sporu, a koji je vođen tokom prvih godina austrougarske uprave. Riječ je obveznici / senetu Osman-bega Zubčevića, trgovca iz Goražda, izdatoj na osnovu zajma u iznosu od 120 zlatnih osmanskih lira, ovjerenoj pred trgovačkim sudom 1877. godine.

⁷⁵ Mjenica iz 1880. pronađena u arhivskim izvorima. ABiH, Fond: VSBiH, Građanske parnice, 1884, 9.

120 zlatnih osmanskih lira i slovom stotinu i dvadeset zlatnih osmanskih lira.

Povod pisanju seneta jest ovaj: Računiv od mjeseca 1. šubata 1292. / 13. februara 1877. godine za rok od šest mjeseci uzajmio sam, primio i prihvatio od sačuvatelja ovog seneta Judaći Efendije Isakovića sarajevskog trgovca kao što gore glasi samo stotinu i dvadeset osmanskih lira. S pomoću Božijom hoću gore rečene novce na istek rečenog roka potpuno predati i platiti, a ako to učinio ne bih te bi gore rečeni povjeritelj ustao tužiti kod slavnog suda, to će se svi proizvođeni sudbeni troškovi i ostali od moje strane predati i platiti kao i kamata za vrijeme prošlo preko rečenog roka zajedno podmirit će se od moje strane, s tim uvjetom na koje se god mjesto bude džiriralo ima se primiti; te sa poznatim ostalim uvjetima jest istinit moj dug gore rečenih novaca te u svrhu toga potvrdiv ovaj moj senet predaje se gore rečenom

1. Šubata 1292. (13. februara 1877. godine)

Osman-beg Zubčević iz Goražda (pečat: Osman)

Br. 70 Izdavalatelj ovog seneta Osman beg došao je u sud trgovački; te je očitovao i potvrdio da se je obvezao sa označenim dugom u senetu i ostale uvete ispuniti; te dole stavljeni pečat da je njegov istinit pečat, što se i trgovačkim sudom potvrđuje.

(1. šubata 1292. godine) 13. februara 1877. (pečat); Bosanski trgovački sud

Označenih u senetu stotinu i dvadeset osmanskih lira sa označenim uvjetima neka se na Jake Sumbulovića zapovijed plati; ja sam vrijednost potpune primio. U Sarajevu 1. Temuza 1293. (13. jula 1877). Judaći trgovac⁷⁶

⁷⁶ Ibid., 4, Senet od 13. februara 1877.

Zaključak

Trgovci u Bosni i Hercegovini su u drugoj polovini XIX stoljeća svoje sporove rješavali pred specijalnim trgovačkim, a kasnije pred redovnim sudovima. Organizacija osmanskih trgovačkih sudova u Bosni, pored teške provedbe reforme – tanzimata, nije ostala mrtvo slovo na papiru. U radu je jasno zaključeno da su u posljednjoj fazi osmanske uprave u Bosni trgovački sudovi rješavali imovinske sporove i stečajeve. Ovi trgovački sudovi, kojima je predsjedavao jedan sudija uz učešće trgovaca u sudskom vijeću, očigledno su primjenjivali novo osmansko trgovačko pravo, i to u onoj mjeri u kojoj je to pravo bilo primjenljivo na tadašnje trgovačke prilike i odnose u zemlji.

Nakon austrougarske okupacije Vilajeta Bosne ukidaju se osmanski trgovački sudovi, dok se istovremeno trgovački predmeti prenose u nadležnost redovnih, tj. okružnih sudova. Personalni sastav ovih sudova predstavljao je glavnu i ključnu razliku u odnosu na osmansku epohu. Umjesto osmanskih sudija i domaćih trgovaca, trgovačke predmete u redovnim sudovima sada su rješavale sudije iz Austro-Ugarske.

Kada je riječ o materijalnom pravu, sudovi su u trgovačkim predmetima slijedili dva opća principa: prvo, primjenjivali su osmansko pravo (u službenom prevodu na njemački jezik), sve dok to pravo nije bilo zamijenjeno novim zakonima izdatim za Bosnu i Hercegovinu; i drugo, u slučaju pravnih praznina, mogli su se držati pravnih pravila i zakona koji su bili na snazi u Austro-Ugarskoj (faktički austrijsko materijalno civilno pravo, tj. Opći građanski zakonik). Inače, osmanski trgovački zakoni ostali su na snazi sve do 1883. godine, kada su zamijenjeni novim trgovačkim zakonima za Bosnu i Hercegovinu, koji su rađeni metodom pravne transplantacije austrijskog / ugarskog / njemačkog trgovačkog zakonodavstva toga vremena. Formalno su i procesna pravila osmanskog Zakona o postupku u trgovačkim stvarima prestala da važe nakon donošenja Građanskog parničnog postupka za Bosnu i Hercegovinu 1883. Međutim, još ranije su ova procesna pravila u sudskoj praksi bila nadopunjena i zamijenjena primjenom pravila ugarsko-erdeljskog parničnog postupka.

Kada je riječ o strankama u trgovačkim sporovima, u radu je zaključeno da su one oslikavale stanje u trgovini i trgovačkom staležu toga vremena. Tokom prvih godina austrougarske uprave u trgovačkim sporovima redovno se pojavljuju bosanskohercegovački trgovci različitih konfesija, koji su nerijetko odranije, iz vremena osmanske uprave, stajali u nekoj poslovnoj vezi. Osim domaćih trgovaca, u sporovima se pojavljuju i strane trgovačke firme (pretežno iz Monarhije).

Na osnovu obrađenih sudskih odluka i zapisnika, u radu je izneseno nekoliko zaključaka o sadržaju trgovačkih predmeta koji su rješavani pred redovnim – okružnim sudom. Prvo, ako se izostave stečajevi, onda je najveći dio trgovačkih sporova pred okružnim sudom bio vezan za tužbe zbog naplate duga. Obično se radilo o dugu za robu izdatu na veresiju ili o sporovima u vezi s trgovačkim zajmovima. Drugo, sudovi, odnosno sudska vijeća sa novim sudijama primjenjivali su pravila osmanskog trgovačkog prava o kamati, koja su u Trgovačkom zakonu formulirana kao “naknade štete”. I treće, dokumenti korišteni kao dokazi u trgovačkim sporovima bili su po formi uglavnom isti dokumenti koji su korišteni i ranije pred osmanskim trgovačkim sudom. Jedan dio ovih dokumenata i nastao je u kasnom osmanskom periodu te je pred novim sudovima korišten u formi službenih prevoda. Među dokumentima koji su korišteni kao dokazi obično se pojavljuju obveznice (seneti), zatim potvrde šerijatskih sudova (hudžeti), presude šerijatskog ili redovnog suda (kasnog osmanskog, odnosno prvih godina austrougarskog perioda), presude ili potvrde osmanskog trgovačkog suda, računi i izvodi iz trgovačkih knjiga te mjenice koje su u to vrijeme bile u opticaju.

IZVORI I LITERATURA

Arhivski izvori

Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo

Vrhovni sud za Bosnu i Hercegovinu, Građanske parnice

Štampa

Bosanski vjestnik, br. 4-10, 1866.

Bosna, br. 416 od 3/15. juna 1874. i br. 495 od 8/20. decembra 1875.

Sarajevski list, br. 40 od 2. aprila / 21. marta 1881.

Bosansko-hercegovačke novine (1878–1881)

Zbornici zakona

Sammlung der für Bosnien und die Hercegovina erlassenen Gesetze, Verordnungen und Normalweisungen, 1878–1880, II Band, Justizverwaltung, Wien, 1881.

Zbornik zakona i naredaba za BiH, Godina 1883, Sarajevo, 1883.

Internetski izvori

Zemaljski kontinuitet Bosne i Hercegovine: Virtuelna zbirka državnopravnih dokumenata s komentarima, dostupno na: <https://zemaljskikontinuitetbih.edu.ba/>.

Literatura

Knjige

Aličić, Ahmed S., *Uređenje Bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine*, Sarajevo: Orijentalni institut, 1983.

- Čaušević, Dženana, *Pravno-politički razvitak Bosne i Hercegovine: dokumenti sa komentarima*, Sarajevo: Magistrat, 2005.
- Eichler, Eduard, *Das Justizwesen Bosniens und der Hercegovina*, Wien: Landesregierung für Bosnien und die Hercegovina, 1889.
- Kapidžić, Hamdija, *Hercegovački ustanak 1882. godine*, Sarajevo: Veselin Masleša, 1958.
- Kreševljaković, Hamdija, *Dževdet-pašina pisma o Bosni iz 1864. godine*, Sarajevo: Islamska dionička štamparija u Sarajevu, 1932.
- Schmid, Ferdinand, *Bosnien und die Herzegovina unter der Verwaltung Österreich-Ungarns*, Leipzig: Verlag von Veit & Comp., 1914.
- Sladović, Eugen, *Priručnik zakona i naredaba za upravnu službu u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: 1915.
- Younis, Hana, *Od dućana do pozorišta – sarajevska trgovačka elita 1851–1878*, Sarajevo: Institut za historiju, 2017.

Članci

- Bečić, Mehmed, “Austrougarska reforma pravosuđa i građanskog postupka u Bosni i Hercegovini”, u: *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, 2015, br. LVIII, 107-124.
- Bečić, Mehmed, “Das Privatrecht in Bosnien-Herzegowina (1878–1918): Zur Koexistenz österreichischer und ottomanischer Rechtsinstitutionen”, u: *Konflikt und Koexistenz. Die Rechtsordnungen Südosteuropas im 19. und 20. Jahrhundert, Band II, Serbien, Bosnien-Herzegowina, Albanien*, ur. Thomas Simon – Gerd Bender – Jani Kirov, Studien zur europäischen Rechtsgeschichte, Band 305, Frankfurt-am-Main: Vittorio Klostermann, 2017, 71-137.
- Bečić, Mehmed, “Primjena Medželle u postosmanskoj Bosni i Hercegovini”, u: *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, 2014, br. LVII, 51-66.
- Bečić, Mehmed, “Historijska i pravna osnovanost primjene Općeg građanskog zakonika u Bosni i Hercegovini nakon okupacije 1878. godine”, u:

Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, 2011, br. LIV, 63-79.

Juzbašić, Dževad, “Neke karakteristike privrednog razvitka Bosne i Hercegovine u periodu od 1878. do 1914. godine”, u: *Politika i privreda u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom*, ur. Dževad Juzbašić, Posebna izdanja, knj. CXVI, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 35, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 2002, 141-154.

Hauptmann, Ferdo, “Privreda i društvo Bosne i Hercegovine u doba austrougarske vladavine (1878–1918)”, u: *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine, II*, Posebna izdanja, knj. LXXIX, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 18, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1987, 101-211.

Kreševljaković, Hamdija, “Iz bosanske trgovine XIX stoljeća”, u: *Narodna starina*, 1922, god. 2, br. 2, 162-164.

Kreševljaković, Hamdija, “Menafi – sanduci (Poljodjelske pripomoćne zaklade) u Bosni i Hercegovini (1866–1878)”, u: *Narodna uzdanica*, Sarajevo 1941, br. IX, str. 23-41.

Kreševljaković, Hamdija, “Stečajevi u Bosni 1867–1877”, u: *Narodna starina*, Zagreb, 1934, god. 13, br. 34, 189-192.

Sučeska, Avdo, “Vakufski krediti u Sarajevu prema podacima iz sidžila sarajevskog kadije iz godine 973, 974. i 975/1564, 65 i 66.”, u: *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 1996, br. 44-45, 99-132.

COMMERCIAL DISPUTES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA: REVIEW OF COURTS, PARTIES, CASES, AND DOCUMENTS OF THE EARLY POST-OTTOMAN PERIOD

Summary

The transformation of commercial law and commercial courts in Bosnia and Herzegovina in the second half of the 19th century took place in two different legal and political contexts. The first is tanzimat – during the Ottoman rule, and the second is the reform under Austro-Hungarian occupation. In both of these contexts, there was a break with the previous order with the reception of new and foreign models.

This paper seeks to take the first steps in elucidating the commercial litigation and the development of commercial law in Bosnia and Herzegovina during the last decade of Ottoman and the first five years of Austro-Hungarian rule. The paper concentrates on the following research questions: how the transition of commercial courts from the Ottoman to the new Austro-Hungarian model took place; whether the courts applied the new Ottoman commercial law; who were the judges and who were the parties in the commercial cases; what was the content of the commercial disputes; what documents were used as evidence in commercial disputes.

The research showed that the organization of Ottoman commercial courts in Bosnia did not remain a dead letter on paper, given that in the last phase of Ottoman rule in Bosnia, commercial courts resolved various disputes and bankruptcies of domestic merchants. In doing so, they apparently applied the new Ottoman commercial laws, to the extent that this law was applicable to the trade relations in the country. After the Austro-Hungarian occupation, the Ottoman commercial courts in Bosnia and Herzegovina were abolished, and at the same time commercial cases were transferred to the jurisdiction of regular, ie. district courts. The personnel of these regular

courts was a major and crucial difference from the Ottoman era. Instead of Ottoman judges and domestic merchants, commercial cases in regular courts were now handled by judges from Austro-Hungary.

The paper concludes: most commercial disputes before the district court were related to debt lawsuits, usually debt for goods issued on credit or disputes related to loans; the judicial councils with the new judges applied the rules of Ottoman commercial law on interest; the documents used as evidence in commercial disputes were in the same form as the documents that had been used before the Ottoman Commercial Court.